

معرفی سنگ‌مقام‌های خاص امام رضا(ع) در یزد

فاطمه دانش یزدی[□]

چکیده

بناها و آثار به‌جا مانده از سفر تاریخی امام رضا(ع) در ایران همچون: قدمگاه‌ها، مساجد، کتیبه‌ها، سنگ‌نیشته‌ها، سکه‌ها و ... در طول تاریخ، فرهنگ رضوی را زنده نگه داشته است. سنگ‌مقام‌هایی که در قدمگاه‌ها نصب شده یکی از مهم‌ترین آثار ارزشمند مذهبی است که علاوه بر موقوت کردن این هجرت، بسیاری از رویدادهای تاریخی را برای ما بازگو می‌کنند. با بررسی قدمگاه‌ها و بازخوانی سنگ‌مقام‌های نصب‌شده در آن مکان می‌توان علاوه بر تعیین مسیر دقیق حرکت امام رضا(ع) در ایران، بر اعتبار و اهمیت جنبش تشیع در یزد پس از چند قرن از این هجرت با ساخت قدمگاه‌های منسوب به ایشان پی برد. با توجه به اینکه امام رضا(ع) در مسیر حرکت خود به مرو در شهر یزد و توابع آن (برکوه، خرائق، دهشیر، فرانشاه و...) نیز توقف کوتاه‌مدتی داشته‌اند، در این مقاله سعی بر این شده به دو روش کتابخانه‌ای و میدانی به بررسی بناهایی که به قدموم مبارک امام(ع) متبرک شده و در یزد به نام «قدمگاه امام رضا(ع)» معروف شده است، مورد شناسایی قرار گیرد.

کلیدواژه:

امام رضا(ع)، کتیبه، یزد، قدمگاه.

❖ مقدمه

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

سنگ‌نشته‌ها همچون کتاب سنگی و اسنادی غیرقابل تردید، تاریخ زنده مردم این سرزمین است که بدون واسطه و به‌طور مستقیم از بانی آن به ما رسیده و پس از گذشت سالیان، همچنان پابرجا مانده‌اند.

این اسناد کمتر دستخوش تغییر شده و به‌عنوان یک سند زنده و گویا تلقی می‌شوند. در لابه‌لای متون حجاری شده در کتیبه‌ها، علاوه بر نوع فرهنگ و هنر، هویتی تاریخی‌ای بازگو می‌شود که کمتر بدان پرداخته شده است و همانند دست‌نوشته‌ها به‌عنوان یک سند تاریخی، زنده و گویا تلقی می‌شوند.

از لحاظ موضوعی کتیبه‌ها عمدتاً به چهارگروه سنگ فرمان، سنگ وقف، سنگ محراب و نهایتاً سنگ قبور یا سنگ مزار تقسیم می‌شوند، اما جدا از آن، کتیبه‌های دیگری هستند که به سنگ مقام معروف و مشهورند که باید در دسته‌بندی فوق گنجانده شود.

بناهایی که تحت عنوان «قدمگاه» در یزد منسوب به حضور، بیتوته و عبادت امام رضا^(ع) در مسیر هجرت تاریخی شان به مرو است و سنگ‌مقام‌های نصب‌شده نشان از عشق و ارادت مردم دارالعباده به امام هشتم شیعیان در این خطه کویری است.

نظر به اینکه اکثریت این سنگ‌مقام‌ها در فاصله بین سده پنجم تا ششم هجری قمری ساخته و نصب شده است، در این مقاله سعی بر آن شده تا با معرفی و بازخوانی کتیبه‌ها، حیات مذهبی یزد را در دوران مورد بحث بازشناخت.

نگرشی به حیات مذهبی و روند تشیع در یزد

باگذشت بیش از سه قرن از سقوط حکومت ساسانیان در ایران، خلفای اموی و عباسی، با تسلط بر امور سیاسی، قدرت خود را بر ایرانیان تحمیل کردند و تسنن، مذهب غالب دستگاه خلافت و بالطبع مورد پذیرش حاکمان و کارگزاران دستگاه خلافت در قلمرو حکومت اسلامی، از جمله ایران شد. اما عباسیان به‌سبب بهره‌گیری از ایرانیان و دوست‌داران

معرفی سنگ مقام‌های خاص امام ... ❖ ۱۸۳

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

آل محمد^(ص) در رسیدن به قدرت، ناچار بودند در رفتار با مردمان ایران و علویان ملایمت نشان دهند. ادامه این وضع به حضور بیشتر ایرانیان و علویان در دربار خلافت انجامید. تأثیر مریبان و وزیران شیعی تا آنجا بود که خلفا در مواقع اضطراب سیاسی، به داشتن گرایش‌های شیعی تظاهر می‌کردند. علی‌رغم آنکه خلافت غالباً سنی مذهب در حدود سه قرن بدون رقیبی نیرومند در اوج قدرت سیاسی قرار داشت، شیعیان با نفوذ تدریجی در دستگاه خلافت و دستیابی به مشاغل کلیدی مانند وزارت، بر قدرت سیاسی چیره شدند که ادامه این وضع، قدرت خلفا را تضعیف کرد.

به طوری که می‌توان به قدرت‌یابی امیر الامراها - اغلب از بین ایرانیان و علویان انتخاب می‌شدند - در دوران خلافت راضی بالله (حک: ۳۲۹-۳۲۲ق) اشاره کرد. در این زمان خراسان و ماوراءالنهر در دست سامانیان، طبرستان و گرگان در دست علویان و فارس و بلاد مرکزی در دست آل‌بویه و آل‌زیار قرار داشت. آنان هر چند به ظاهر مطیع خلیفه بودند، اما درحقیقت به طور مستقل حکومت را اداره می‌کردند. کرمر معتقد است: «خلفا به امیرالامراها متکی بودند و به دستور آنها منصوب و معزول می‌شدند» (۱۳۷۵: ۷۲)

حکومت آل‌بویه (حک: ۴۴۰-۳۲۰ق) نقطه عطف سیاسی در روابط ایران و بغداد و آغازی بر ورود خلفای عباسی به دوره ضعف سیاسی و از دست دادن اقتدار معنوی و دنیوی است. تسلط آل‌بویه بر بغداد، ضعف خلفای عباسی را که از چندین دهه پیش آغاز شده بود، آشکار ساخت (بی‌نا، ۱۳۱۸: ۳۷۹). آنان اختیارات معنوی و دنیوی را از خلفای عباسی سلب کردند، به طوری که پس از نابودی آل‌بویه نیز خلفا هیچ‌گاه به جایگاه قدرتمند اولیه خود بازنگشتند (ترکمنی آذر، ۱۳۸۵: ۸۵).

خدمات آل‌بویه به مذهب شیعه، آشکار و بی‌شمار است. آنان با تجلیل، تقدیر و احترام نسبت به ائمه شیعه، گنبدها و بارگاه‌هایی بر ضریح امامان و بزرگان شیعه برافراشتند. حتی عضدالدوله و سپاهیان، نزدیک یک‌سال برای ساختمان مرقد علی^(ع) و توسعه آن، در نجف اشرف، منازل و مسکنی برپا داشته و مردم را تشویق می‌کردند که پیرامون آن مقام،

سکنی گزینند و برای ساکنان آن منازل، صدقات و هبه‌هایی مقرر می‌کردند (میرخواند، ۱۳۸۳: ۱۵۶).

اگرچه با ساخت مدارس نظامیه در دوران حکومت سلجوقیان (حک: ۵۲۲-۵۲۹ق) و تدریس شافعی‌مذهبان - یکی از چهارگروه اهل تسنن - تضاد مذهبی شدت یافت، (حسنی، ۱۳۸۶: ۲۲۱-۲۲۰) اما نباید قدرت حکومت‌های محلی که از بطن آل‌بویه قد علم کردند را نادیده گرفت (ترکمن‌آذر، ۱۳۸۵: ۸۹).

یکی از این حکومت‌ها، آل‌کاکویه، (حک: ۵۳۶-۳۸۸ق) است که قدرت خود را در قسمت‌هایی از عراق عجم و یزد فزونی داد. در سال ۴۳۳ق، ظهیرالدین ابومنصور فرامرزی به‌عنوان حاکم اصفهان انتخاب و پس از آن به سال ۴۲۲ق. توسط طغرل‌بیگ به نواحی یزد و ابرقو فرستاده شد (جعفری، ۱۳۳۸: ۱۹). بر این اساس منابع تاریخ محلی تأسیس حکومت آل‌کاکویه در یزد را در سال ۴۴۳ ق.، مصادف با ازدواج ارسلان‌خاتون، برادرزاده طغرل با ظهیرالدین و مهریه دارالعباده یزد به او دانسته‌اند (همان: ۳۵).

با توجه به اینکه با ورود آل‌کاکویه به یزد، در قرن پنجم ق.، تشیع از رونق خاصی برخوردار شد، اما همچنان گرایش‌های اهل تسنن نیز حس می‌شد. ابن‌اثیر در کتاب خود، ذیل حوادث سال ۴۹۴ق. از قتل علاءالدوله کاکویه توسط برکیارق به بهانه باطنی‌گری^۱ یاد کرده است (۱۳۷۱: ۲۹۶) یا ابن‌بلخی در کتاب خود، به رواج اهل سنت در یزد اشاره دارد (۱۳۴۳: ۱۴۴). با قدرت یافتن اتابکان در یزد (حک: ۷۱۵-۵۳۶ ق) گرچه گرایش‌های سنّی قوت گرفت اما اعتدال فرهنگی اتابکان و موقعیت جغرافیایی یزد، باعث شد که این خطه مأمّنی برای عرفا و بسیاری از مشایخ شود (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۴-۱۷۳). البته زمانی که از شیعه و سنّی صحبت به میان می‌آید، چنان تعصب مذهبی که در دارالخلافت وجود داشته، مدنظر نیست.

۱. باطنیه، فرقه‌ای از شیعه هفت امامی اسماعیلیه است.

کتیبه‌های سنگ‌مقام منسوب به امام رضا^(ع) در یزد

کتیبه‌ها از دیرباز تاکنون حامل زیباترین نقوش، نگارش، انشایی گویا و نمونه‌های جالب نظم و نثر متداول هر دوره بوده است و اثر و پویایی این پدیده در رشد و تکامل هنر، امری انکارناپذیر است. چه بسا که قدمت و کارایی کتیبه‌ها به‌عنوان عامل انتقال زمینه‌های هنری هر زمان از دیگر عوامل مشابه خود زیادتر است. تجربه‌های اعمال‌شده و فنون به‌کار رفته در ایجاد سنگ‌مقام‌ها و نیز عوامل هنری آن شامل خطاطی، حکاکی و حجاری روی سنگ با سایر موارد هم‌دوره خود کاملاً متفاوت است. در قرن پنجم هجری، توجه هنرمندان باز به هنر حجاری که پس از ساسانیان تا اندازه‌ای متروک و مهجور شده بود، معطوف شد. این کتیبه‌ها با طرح محراب با دو طاق‌نما و ستون‌هایی با پیچ‌های تزئینی بسیار زیبا که از شاهکارهای هنر اسلامی به‌شمار می‌آید، در طی این قرون به اوج شکوفایی خود رسید. از مهم‌ترین طرح‌های تزئینی این دوره می‌توان به نقوش اسلیمی و هندسی^۱ اشاره کرد.

در مورد مسیر واقعی حرکت امام رضا^(ع) از مدینه به مرو روایت‌های مختلفی وجود دارد؛ ولی بر اساس تحقیقات صورت‌گرفته مسیر واقعی از مدینه به بصره و از طریق سوق‌الاهواز به فارس و سپس از کویر و بیابان میان ایالت‌های فارس و خراسان به مرو ختم می‌شده است. یزد نیز که خود روزگاری از نواحی و توابع شهر اصطخر بوده، چند قدمگاه و یادبود

۱. در مورد تزئینات کتیبه‌های منسوب به قدمگاه‌های امام رضا^(ع) می‌توان گفت بیشترین کاربرد را طرح‌های اسلیمی و هندسی داشتند. به‌طوری‌که نقوش اسلیمی به‌صورت نقوش استلیزه‌شده گیاهی در دور تا دور لچکی سنگ دیده می‌شود، این طرح بعدها به‌صورت گل و برگ‌های اسلیمی در زمینه کتیبه کوفی در حاشیه کتیبه به‌کار گرفته شد. اما نقوش هندسی، همگام با نقوش اسلیمی زینت‌بخش کتیبه‌ها شد، با این تفاوت که کاربرد کمتری داشت.

خط نیز همیشه جزء لاینفک کتیبه‌ها به‌شمار می‌رود. هنرمند و حجار سعی بر آن داشته با نهایت زیبایی، مضمونی زیبا را به سنگ تلقین کند، سنگ را از بی‌روچی و یک‌نواختی خارج سازد و او را تبدیل به موجودی گویا کند. این خطوط به‌صورت کوفی (ساده و مزهر) و نسخ ابتدایی متبلور شده است.

جنس سنگ‌ها نیز بر اساس موقعیت اقتصادی و تشخیص اجتماعی افراد قابل تغییر بوده است و از این رو که این سنگ‌مقام‌ها برای شأن و منزلت امام رضا^(ع) از مرغوب‌ترین سنگ مرمرها ساخته می‌شد.

شکل و پیکره این کتیبه‌ها به دو طریق افقی (خوابیده) و عمودی و ریشه‌دار (ایستاده) تراشیده می‌شدند که گاه با ضخامت کم یا با قطر زیاد تراشیده شده و اکثراً در محراب قدمگاه‌ها نصب می‌شد.

از محل توقف و عبور امام رضا^(ع) دارد^۱ که با تأکید بر عبور آن حضرت از سمت کویر یزد به سوی مرو، بر اعتبار این اماکن افزوده می‌شود. (عرفان‌منش، ۱۳۶۷: ۹۷).

تصویر ۱. نقشه‌ای از مسیر حرکت امام رضا^(ع) از مدینه تا مرو

قدمگاه‌های شناخته‌شده در استان یزد عبارت‌اند از: مسجد بیرون ابرکوه، قدمگاه دهشیر، قدمگاه توران پشت، قدمگاه اسلامی، مسجد فرط در یزد و قدمگاه مشهدک خرائق که در اینجا صرفاً قدمگاه‌های کتیبه‌دار معرفی می‌شود.

مسجد بیرون ابرکوه

مسجد بیرون همان‌گونه که از نامش پیداست، در بیرون شهر ابرکوه، در بیرون حصار و دروازه شفاپاد و به احتمال زیاد بر سر راه قدیم فارس به خراسان که از خارج از ابرکوه می‌گذشت، واقع است.

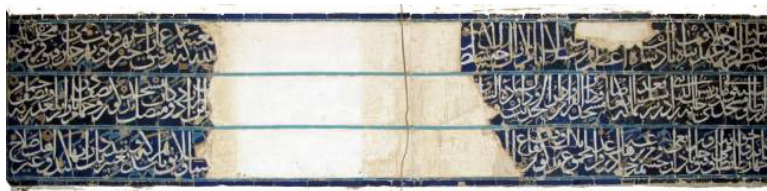
۱. با توجه به مسیر عبور کاروان امام رضا^(ع) از مدینه به مرو، مکان‌هایی که آن امام^(ع) بیتوته داشته و به عبادت پرداختند، تحت عنوان قدمگاه‌ها شناخته شده است. قدمگاه‌های منسوب به امام^(ع) در استان یزد شامل: مسجد بیرون ابرکوه، قدمگاه دهشیر، قدمگاه توران پشت، قدمگاه فراشاه، مسجد قدمگاه، مسجد و حمام فرط در شهر یزد و قدمگاه مشهدک در خرائق است.

کتابه کاشی معرق در سه سطر به عرض ۶۵ سانتی‌متر و طول ۵ متر بر بالای ورودی نصب است که علاوه بر ذکر قدمگاه علی بن موسی الرضا^(ع) به صورت وقفیات این مسجد هم اشاره دارد که متأسفانه قسمت‌های زیاد آن از بین رفته است.

متن کتیبه این مسجد بدین شرح است:

الله الموفق و المعین ربنا تقبل منا انک انت السميع العليم. چون حضرت صمدیت
عز شأنه و عظم سلطانه در عهد خلافت پناه پادشاه اسلام اعظم و اعلم سلاطین
ایام لا زال جلال سلطان... الله سعیه که توفیق عمارات خیر به هر وقت و به هر
جای به تجدید رفیق فرمود و در زمان عبور از ابرکوه عادت و ... بر در مسجد
تبرک نمود که منزل امام معصوم علی بن موسی الرضا^(ع) منار که از اشعار اسلام
ساخت و به مقابل مزار طوسییه مسجدی فوقانی و خانه رییس الدینی را بعد در
سر سنگ نما که ابعاضا (؟) مسجد و دار التفرار و دار الحدیث و دار السیاده و
الش... دو دکان متصل به مسجد مذکور و نصف حمام در بازار بلغدریه و نصف
حمام بازار با سیب در میان شهر و نصف مش... و نصفی از باغات اشرفی از
مستحبات واقف محدود به مزرعه مذکوره و نصف باغ معین آباد به میان طاحونه
چها گانه و طاحونه نظامی و فتوح آباد و ربعی از چشمه و مزرعه چاهک در
فراغند مجموع املاک وقف مذکوره وقف بقاع المحتر... مسطور رسانیده بر وفق ...
خلاق باشد. هرکه تغییر و تبدیل در آن کند و غیر اهل صلاح در این بقاع متبرک
سازند والله ولی الله (افشار، ۱۳۷۴: ۱/۳۵۸).

تصویر ۲. کتیبه کاشی معرق سردر ورودی مسجد بیرون ابرکوه

قدمگاه توران پشت

روستای توران پشت از آبادی‌های کهن یزد در دامنه‌های پشتکوه است که قدمگاه آن، بنایی ساده و کوچک است که سنگ مقامی به ابعاد ۹۲×۶۷ سانتی‌متر منسوب به امام هشتم^(ع) در محراب آن نصب بوده که به استناد آن، بنای ساخت قدمگاه توسط حاکم وقت منطقه، جنیدبن عماربن العلاء ساخته شده است. این کتیبه در حال حاضر در گالری فریر واشنگتن نگهداری می‌شود.

متن کتیبه بدین شرح است: حاشیة اول: قسمت‌هایی از آیات ۱۷ تا ۱۹ سوره آل‌عمران به خط کوفی آورده شده «بسم الله الرحمن الرحيم الصابرين و الصادقين و القانتين و المنفقين / و المستغفرين بالأسحار شهد الله انه لا اله الا هو و الملئكة و اولو العلم قائما بالتوسط لا اله الا هو العزيز الحكيم أن الدين عند الله الاسلام» در حاشیة دوم، اسامی ۱۴ معصوم ذکر شده است:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى و فاطمه
الزهرا و الحسن التقى و الحسين التقى و على [بن] الحسين زين العابدين و محمد بن
على الباقر و جعفر بن محمد الصادق و موسى بن جعفر الكاظم و على بن موسى الرضا
و محمد / التقى و على بن محمد التقى و الحسن / بن على الزكى و محمد الحجة القائم
المنتظر المهدي صلوات عليهم.

در قسمت پیشانی علاوه بر ذکر شهادتین، قسمت‌هایی از آیه ۳۳ سوره احزاب به خط کوفی آورده شده است «لا اله الا الله محمد رسول الله / إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت و يطهرکم تطهیرا».

معرفی سنگ مقام‌های خاص امام ... - ۱۸۹

سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳

در هلال محراب نما: الله اكبر و دور تا دور آن، آیه ۱ و ۲ سورة مؤمنون «قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلوٰتهم خاشعون».

در محراب وسط و قسمت‌های لچکی آن سورة اخلاص «قل هو الله احد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد» و در ادامه آورده شده است «امر بعماره هذا المسجد المعروف بمشهد علي بن موسى الرضى عليه السلام، العبد المذنب الفقير الى رحمة الله تعالى جنيد بن عمار بن العلاء» و در پایین سنگ نیز نام حجار و سال کتیبه آورده: فی سنه سبع و اربعين و خمس مائه. عمل احمد بن محمد بن احمد اسبک (افشار، ۱۳۷۴: ۹۱۸/۲).

تصویر ۳. کتیبه قدمگاه توران پشت و جزئیات سنگ نوشته

«امر بعماره هذا المسجد المعروف بمشهد علي بن موسى الرضى عليه السلام العبد المذنب الفقير الى

رحمة الله تعالى الجنيد بن عمار بن العلاء»

قدمگاه فراشاه

قدمگاه فراشاه در روستایی به همین نام در مسیر راه یزد - ابرکوه قرار دارد که به استناد کتیبه موجود در محراب آن در سال ۵۱۲ ق. به دست یکی از امرای آل کاکویه - گرشاسب بن

علی بن فرامرز - ساخته شد. این کتیبه به ابعاد ۶۰×۱۶ سانتی متر بوده و مطالبی به شرح زیر در آن ذکر شده است.

در حاشیه اول، آیه ۲۳ سوره شوری ذکر شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم، ذلك الذي يبشر الله عباده الذين آمنوا و عملوا الصالحات» در حاشیه دوم، اسامی ۱۴ معصوم درج شده است:

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى و فاطمه الزهرا
و الحسن التقي و الحسين التقي و على بن الحسين زين العابدين و محمد بن على الباقر
و جعفر بن محمد الصادق و موسى بن جعفر الكاظم و على بن موسى الرضا و
محمد التقي و على بن محمد التقي و الحسن بن على الزكي و محمد الحجة القائم المنتظر.

در متن وسط آیه ۳۳ سوره احزاب «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» و در سطر بعد شهادتین «لا اله الا الله، محمد رسول الله» و در زیر آن «على ولي الله» الحاق شده است.

خط سوم: (در هلالی زاویه دار) آیه ۱ و ۲ سوره مؤمنون آورده شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلوٰتهم خاشعون»

در طرح محراب وسط کتیبه سوره توحید درج شده «قل هو الله احد الله الصمد لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفوا احد» و پس از آن موضوع کتیبه ذکر شده است «امر بعمار هذا المسجد المعروف بمشهد على بن موسى الرضى عليهما السلام العبد المذنب الفقير الى رحمة الله تعالى كرشاسپ بن على بن فرامرزابن علاء الدوله تقبل الله منه في شهر سنه اثني عشره و خمس مائه» و در نهایت نام حجار ذکر شده است: «عمل عبدالله بن احمد مريه و استعمالها على بن جواهره ...» (دو یا سه کلمه شکسته است) (افشار، ۱۳۷۴: ۱/۳۸۴ - ۳۸۳).

قدمگاه مشهد خرائق

مشهد خرائق که به صورت یک بنای خشتی و محقر است در مجاورت گورستان قدیمی روستای خرائق قرار دارد، کتیبه سنگی به خط نسخ به تاریخ ۵۹۵ق و به ابعاد ۲۷×۲۹ سانتی متر در قسمت محراب قرار داشته که عبارت زیر بر آن درج شده است

تصویر ۴. کتیبه قدمگاه اسلامی و جزییات سنگ‌نوشته «امر بعمار هذالمسجد المعروف بمشهد علی بن موسی الرضی علیهما السلام العبد المذنب الفقیر الی رحمہ الله تعالی کرشاسپ بن علی بن فرامرزابن علاء الدوله تقبل الله منه»

لا اله الا الله... محمد رسول الله... امیر المؤمنین [این کلمه به صورت منفرد در لبه دست چپ کنده شده است و احتمال دارد که الحاقی باشد] به تاریخ سنه ست و تسعین و مائه علی بن موسی الرضا اینجا رسیده است و در این مشهد فرو آمد، مقام کرد و به تاریخ سنه اثنی و تسعین و خمسمائه مشهد خراب بوده و از جهد ابوبکر بن علی ابی نصر و حمدالله فرمودند و به دست ضعیف پرگناه یوسف بن علی بن محمد بنا و کرده شد. خدایا بر آن کس رحمت کن که یکبار قل هو الله به اخلاص

در کارآنک فرمود و آنک کرد و آنک خواند کند. کتیبه یوسف بن علی بن محمد فسی
شهر ربیع الاول سنه خمس و تسعین و خمس مائه (افشار، ۱۳۷۴، ج ۱: ۱۷۷).
اما امروزه اثری از کتیبه نیست.

نتیجه گیری

گرچه هجرت تاریخی امام رضا^(ع) از مدینه به مرو در اواخر قرن دوم و اوایل قرن سوم
هجری رخ داده است، اما در مستندات عینی و بناها و کتیبه‌های به جای مانده می‌بینیم که از
شروع قرن پنجم هجری است که قدمگاه‌ها ایجاد و مطرح می‌شوند.
با حرکت امام رضا^(ع) به ایران سیر مهاجرت علویان و دوستداران اهل بیت برای دیدار
معشوق خود و پس از آن زیارت قبر متبرک آن بزرگوار، ایرانیان را از یک طرف با فرهنگ
رضوی آشنا کرد و از طرف دیگر ورود دیگر سادات را به همراه داشت.
منابع تاریخ اسلام از تشکیل دولت شیعی در مراکز جهان اسلام نام می‌برد که عبارت‌اند
از: دولت فاطمیان در مصر، آل بویه در عراق و ایران، دولت حمدانی در سوریه و زیدی‌ها
در یمن (جعفریان، ۱۳۶۸: ۲۳۹).

معرفی سنگ مقام‌های خاص امام ... ❖ ۱۹۳

❖ سال دوم، شماره هفتم، پاییز ۱۳۹۳
حکومت آل‌بویه که یکی از دولت‌های شیعی ۱۲ امامی بودند، توجه و برپایی آیین‌های مذهبی و عزاداری سالار شهیدان از یک طرف و توجه به امامزادگان را مورد توجه قرار داد که با برشماری شهرهای شیعه‌نشین در ایران می‌توان صحت گفته‌های فوق را تأیید کرد (اشپولر، ۱۳۶۴: ۳۲۹).

یزد نیز از این مقوله مستثنا نیست چراکه با ورود یکی از سادات عریضی به یزد - محمدبن علی عبدالله بن علی العریضی بن جعفر صادق^(ع) متوفی به سال ۴۲۴ق - ارادت مردم این منطقه به خاندان علوی آشکار شد و با حکومت‌گیری خاندان آل‌کاکویه که یکی از فرماندهان آل‌بویه در یزد بودند، توجه به مقابر سادات و ساخت قدمگاه‌ها رونق یافت که با ساخت بناهای عام‌المنفعه در کنار این مجموعه و مقرر کردن موقوفاتی توانسته پس از گذشت قرن‌ها میراث رضوی را در خطه یزد حفظ کند.

منابع و مأخذ

- ابن اثیر، (۱۳۷۱). *الکامل فی التاریخ*. مترجم ابوالقاسم حالت و عباس خلیلی، جلد ۲۳، تهران: موسسه مطبوعاتی علمی.
- ابن بلخی، (۱۳۴۳). *فارسنامه ابن بلخی*. به کوشش علی نقی بهروزی، شیراز: اتحادیه مطبوعاتی فارس.
- اشپولر، برتولد، (۱۳۶۴). *تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی*. مترجم فلاطوری، تهران: علمی و فرهنگی.
- افشار، ایرج، (۱۳۷۴). *یادگارهای یزد*. ۲ جلد، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- بی نا، (۱۳۱۸). *مجمعل التواریخ و القصص*. تصحیح ملک‌الشعراى بهار، به همت محمد رمضانى، تهران: خاور.
- ترکمنی آذر، پروین، (۱۳۸۵). «آل بویه، عباسیان و تشیع». *تاریخ اسلام*، دانشگاه باقرالعلوم، شماره ۲۵.
- جعفری، جعفرین محمد، (۱۳۳۸). *تاریخ یزد*. تصحیح: ایرج افشار، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- جعفریان، رسول، (۱۳۳۸). *تاریخ تشیع در ایران*. تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- حسینی، سیدعلی، (۱۳۸۶). «دوری از تعصب در نظرات و رفتار علمی شیعه اثنی عشریه از نیمه دوم قرن پنجم تا نیمه دوم قرن هفتم هجری». *شیعه‌شناسی*، شماره ۱۷.

معرفی سنگ مقام‌های خاص امام ... ❖ ۱۹۵

❖ عرفان‌منش، جلیل، (۱۳۶۷). *جغرافیای تاریخی هجرت امام رضا(ع) از مدینه تا مرو*. مشهد: انتشارات آستان قدس.

کاتب، احمد، (۱۳۸۶). *تاریخ جدید یزد*. تصحیح: ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.

کرمر، جوئل‌ت، (۱۳۷۵). *احیای فرهنگی در عهد آل بویه*. مترجم محمدسعید حنایی کاشانی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

میرخوانده، میر محمدبن سیر برهان الدین خواندشاه، (۱۳۸۳). *روضه الصفا*. ۴ جلد، تهران: خیام.